

Akdeniz Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Klasik Arkeoloji Bölümü

KÜTAHYA MÜZESİ'NDEN BİR KAPI TAŞI

Bitirme Ödevi

Nihal PEKMEZ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Burhan VARKIVANÇ

Antalya-2002

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

I. GİRİŞ

II. TANIM

III. DEĞERLENDİRME

IV. SONUÇ

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

LEVHALAR

ÖNSÖZ

'Her mezar mı bir ölüm bulur kendine, ya da her mezarı bulan bir ölüm müdür?'

İşte bu düşünceden sıyrılıp gelen bir konu, bende kendini buldu ve tez konumu belirledi. Mezar taşlarının bütün canlıları düşündürmeye yaradığına inanmaktan yola çıkarak, bir mezar stelini çalışmaya karar verdim.

Çalışmam boyunca, bana en büyük desteği veren, arkeoloji mesleğini yüreğiyle yapan, ve bizleri de bu yolda görebilmek için tüm emeğini veren, en sınırlı zamanlarında bile ilgisini ve yardımlarını esirgemeyen, insanların yüzlerinin görünmediği bir dünyada, en karanlık günleri gülen yüzüyle aydınlatan, değerli insan, güzel insan, kıymetli arkeolog, en sevdiğim canım hocam Doç.Dr.Burhan Varkıvanç'a teşekkür ederim.

Ayrıca, okulumun, değerli iki güzel insanı, hocalarım, Doç.Dr.Nevzat Çevik ve Arş.Gör.İsa Kızıgut'a; Kütahya Müzesi Müdürü Metin Türktüzün, Arkeolog Sabiha Pazarcı ve Arkeolog Azize Toygun'a da bana ve arkeolojiye verdiklerinden dolayı teşekkür ederim.

Antalya

Nihal PEKMEZ

I. GİRİŞ

Bu çalışmada incelenen eser, genel yapısı, mimari ve bezeksel ayrıntıları açısından Frigya Bölgesi'nde oldukça fazla sayıda ele geçen ve literatürde kapı taşı olarak adlandırılan türün tipik bir örneğini yansıtmaktadır¹.

Günümüze kadar yüzlerce ele geçen ve ayrıntılı kataloglarla tanıtılan kapı taşları genel olarak İÖ. 6. yy.'dan başlayarak kullanım görürler ve az sayıdaki Klasik ve Helenistik örnek dışında yoğunlukla Roma Dönemi'nde karşımıza çıkarlar. Arkaik örnekleri Lidya Bölgesi'nde ele geçmiştir ve bunlar özellikle Batı Anadolu'da görülen Helenistik örnekler gibi anıtsal ya da küçük boyutta mezar odalarının kapatılmasında kullanılmışlardır². Ancak bu örnekler bazı bezemeler dışında yalnızca kapı betimlemesi gösterirler. Bu çalışma kapsamındaki eser, genel yapısı, bezemeleri ve stili ile Roma Dönemi'nde ve ağırlıklı olarak Frigya Bölgesi'nde ve komşu sınırlarda ele geçen tarzdadır. Bu kapı taşları yekpare (monolith) ya da kapı kanatları betimlemesi yanında kapı çerçevesinin çok parçalı olması ile iki teknik gruba ayrılırlar³.

Kapı taşları kullanıldıkları alanlar, bağımsız yada bir tümülüs kenarında ya da diğer mezar yapılarında kullanılmış olmaları ya da gösterdikleri formları ile çeşitli tiplere ayrılmaktadırlar. Bu konuda en ayrıntılı araştırmayı yapan Waelkens, yukarıdaki özelliklerden dolayı kapı taşları tipolojisinde 12 farklı tip ortaya koymuştur⁴. Tez konusu kapı taşı, üçgen ahnlıklı yapısı ile Waelkens tarafından bağımsız dikilen grup altında incelenen C tipi kapı taşlarına girmektedir⁵.

¹ Waelkens 13 vdd.; MAMA IX, xliv vdd.; Jes 231 vdd.

² Waelkens 15 vdd.; Jes 246 vdd.

³ Daha önce çeşitli araştırmacılarca kısaca tanıtılan ve M. Waelkens tarafından doktora çalışması kapsamında ayrıntılıca yayınlanan buluntular tümüyle yekpare örnekler olup, çok parçalı Aizonai kapı taşları K. Jes'in araştırmasında ele alınmıştır.

⁴ Waelkens 3 vdd.

⁵ Waelkens 4 vd.

II. TANIM

Çalışma konusunu oluşturan kapı taşı Kütahya İli sınırlarındaki Altıntaş-Akçaköy'de bulunmuş olup üçgen alınlıklı ve kapı bezemesi içeren bir mezar stelidir. Uzunluğu 1.07 m., yukarıya doğru daralan genişliği altta 0.60 m.dir. Eserin kalınlığı 0.10-0.12 m. arası değişir. Alt orta bölümde yer alan zıvana şeklindeki çıkıntı 0.10 m. yüksekliğe sahiptir.

Eser, ince grenli beyaz mermerden yapılmıştır. Bazı kırık ve çatlamalara karşın oldukça iyi durumda korunmuştur. Arka ve yanlar kabaca düzeltilmiştir. Malzeme ve işleme açısından kaliteli bir eserdir.

Üçgen alınlık henüz kapı üstü betimlemesine ulaşmadan köşe yaparak dike yakın şekilde aşağıya doğru devam eder. Alınlık ortasında yer alan yarım daire girinti ile alınlık kenarları arasında bitkisel bezelere yer verilmiştir. Alınlığın tepesinde yedi yapraklı palmet yaprağı yer alır ve orta yaprak kemerin uzantısı şeklinde verilmiştir. Yan yaprak uçları orta yaprağa doğru uzanır. Köşelerde üçer yapraklı yarım palmetler yer alır ve bunların orta yaprağı sarmal şeklinde palmet yapraklarının altına uzanır. Tepe ve köşe palmetleri arasında S çizen sarmallar yer alır.

Alınlığın ortasındaki yarım daire kemerin etrafı yalın ve tek profilli bir şekilde çevrelenmiştir. İçinde merkezden sola kaymış bir kartal betimlemesi yer alır. Kartal başını kendi soluna çevirmiş ve mağrurca yukarı kaldırmıştır. Kanatları yana açık ve sola doğru verilmiştir. Kartalın vücudu ve ayakları tam cephedendir. Tüyleri ve pençeleri özenle işlenmiştir.

Niş ve alınlığı alttan sınırlayan düz yüzeyli band üzerinde bir sıra yazıt vardır. Bu bantın altında dört iç bükey profil yer alır. Bunların altında da bir sıra yazıt göze çarpar. Kapı taşının alt merkezinde girintili bir şekilde verilmiş iki kanath bir kapı betimlemesi bulunur. Genellikle Dor kapılarında görülen tarzda ince bir kenar profilli ve yalın bir yüzeye sahip çerçeve içinde dikdörtgen formlu kapı betimlemesi bulunur. Taşın dış sınırları ve kapı çerçevesi arasındaki yüzey düz

bırakılmıştır. Altta merkezi konumda bir zıvana bulunur.

Betimlenen kapı yukarıya doğru daralır. Geleneksel kapı yapılarında ya da betimlemelerinde olduğu gibi panellere ayrılmıştır. Üstte yer alan iki panel alttakilere oranla daha az yüksektir. Panel kenarları ikişer yivle çevrelenmişlerdir, ki kapı kanadını ayıran silme oldukça aşınmış olup, alt ve üstte altlık ve başlık benzeri profiller içerir. Panellerden üsttekiler solda bir kapı çekme halkası veya tokmağı, sağda yuvarlak metal bezemeli anahtar deliği; alt solda yapraklı bir rozet, sağda ise bir saban betimlemesi içerir.

Eser çeşitli bölümlerinde yatay durumda kazınmış yazıtlar içerir⁶. Farklı konumlarına karşın yazıtları birbirlerini tamamladıkları gözlemlenmektedir.

Niş ve alınlığı alttan sınırlayan düz yüzeyli band üzerinde bir sıra yazıt vardır:

“ΔΗΜΟΘΑΚΑΙΞΕΥΝΑCΑΠΠΛΙΑΙΔΙ Α”

Dört derince yivden sonra, üstteki sıranın devamı olarak bir sıra yazıt görülür:

“ΝΑΡΙΚΑΙΤΑΤΑCΓΑΜΡΟCΕΤCΙΜΗCΑΜΝ”

Kapı çerçevesinin hemen üzerinde, 2.sıranın devamı olan, bir sıra daha yazıt görülür:

“ΗΗΜΗCΧΑΡΙΝΚΑΙΝΑΝΑCΘΥΓΑΤΗ”

Bu yazıta göre: "Demothas ve Xeunas, kocası Appas'ın anısına (Appas'ın) kızı Nanas ve kızının kocası Tatas ile beraber (bu mezarı yaptırılar.)

⁶ Yazıt konusundaki yardımlarından dolayı E.Akyürek ŞAHİN'e teşekkür ederim.

III. DEĞERLENDİRME

Yukarıda ayrıntılıca tanıtılan eser, genel yapısı, mimari ve bezeksel ayrıntıları açısından Frigya Bölgesi'nde oldukça fazla sayıda ele geçen ve literatürde kapı taşı olarak adlandırılan türün tipik bir örneğini yansıtmaktadır⁷.

TİPOLOJİ

Kapı taşları kullandıkları alanlar, bağımsız ya da bir tümülüs kenarında ya da diğer mezar yapılarında kullanılmış olmaları ya da gösterdikleri formları ile çeşitli tiplere ayrılmaktadırlar. Bu konuda en ayrıntılı araştırmayı yapan Waelkens, yukarıdaki özelliklerden dolayı kapı taşları tipolojisinde 12 farklı tip ortaya koymuştur.

A ve B tipleri Frigya, Lidya ve Likya ile bu bölgelerin sınırlarında ele geçmiş olup, bir tümülüs ile bağlantılıdır. A tipi serbest duran kapı taşı örnekleridir. İkiztepe, Karaburun ve Uşak civarında örneklerine rastlanmaktadır.

B tipine giren örneklerin önerilere ve bulunan kapı taşlarının teknik ayrıntılarına göre, tümülüsler etrafında karşımıza çıkan çevre duvarı içinde yer almış olmaları gerekir. Bu tipe ait örnekler azdır.

C, D, E, F, G ve H tipleri serbest duran kapı taşlarıdır. Tez konusu kapı taşı, üçgen alınlıklı yapısı ile Waelkens tarafından bağımsız dikilen grup altında incelenen C tipi kapı taşlarına girmektedir. Bu tip en geniş yayılım alanı göstermektedir. Özellikle Kuzey Frigya, Aizonai ve Yukarı Tembris bölgelerinde yoğundur. Batı ve kuzey arasındaki sınır bölgelerini de kapsar. Bu tip içerisinde üçgen alınlıklılar yanında üçgen alınlıklı-kemerli örnekler de göze çarpar. Bu kapsamda genelde tek alınlıklı kapı taşlarında tek kapı bezeği görülürken, nadiren de olsa iki kapılı örneklerine de rastlanır.

⁷ Waelkens 13 vdd.; MAMA IX, xlv vdd.; Jes 231 vdd.

D tipi iki katlı, üçgen alınlıklı kapı taşlarıdır. E tipindeki kapı taşları üstte bir kemer ile sonlanır. Bunlar Kuzey Frigya ve Galatya'da yoğunlaşırlar. F tipi yüksek, köşeli bir yapı gösterirler. G tipi uzun, köşelidir. H tipine giren altar formu olup, Doğu Frigya'da yaygındır.

J, K, L tipleri gömme kapı taşları olarak adlandırılırlar. J tipi yüksek, köşeli, K tipi uzun köşeli, L tipi ise çerçevesiz yapı gösterirler.

Son tip olan M grubu ise özel form ve anıtlarla ilişkili içinde görülürler.

Kapı taşının altında merkezi konumda yer alan zıvana, taşın dikilmesine yönelik teknik bir ayrıntıdır. Bu türün C, E ve tiplerine yoğun olarak karşılaşılan bir durumu gösterir⁸.

ALINLIK

Üçgen alınlık kapı taşları bu tür anıtlarda oldukça yaygın kullanılırlar. Waelkens'in gruplamasında C tipi kapı taşı kapsamına giren tez konusu eser, üçgen alınlığı içinde kemerli bir tympanona sahip olması ile bölge içinde bir çok benzere sahiptir⁹.

PALMET

Lotus-palmet, sarmaşık gibi bitkisel bezemeler kapı taşlarında oldukça yaygın kullanılan bezemelerdir. Bunlar alınlığın üst tarafını kapladıkları gibi kapı kanatlarının çevresini de dolanabilirler. Alınlıkta yer alan palmet bezemeleri geleneksel olarak alınlıklı yapı mimarisinden bilinen formları yansıtırlar ve bazı örneklerde tepe ve köşe akroterleri olarak resmedilmeleri yanında¹⁰, tez konusu kapı taşı alınlığında görüldüğü gibi aralarında sarmallarda içerebilirler. En yaygın formu ise konumuz kapı taşındaki gibidir. Yaprak ve dallar geleneksel yapıyı yansıtırlar. Oldukça yüzeysel işçiliğe sahip palmetlerden tepedeki kemerin devamı şeklinde bir orta yaprağa, bununla organik bir bağ içermeyen üçer yan yaprağa sahiptir. Yan

⁸ Bkz. Waelkens Lev. 107.

⁹ Bkz. Waelkens Lev. 11 vdd.

¹⁰ Örn. bkz. Waelkens Nr. 220. 497.

yapraklar aynı kökten çıkarlar ve orta yaprakla aralarından uzanan bir sarmaşık dış yan yaprağın alt bölümünde bir sarmal oluşturur. Aynı oluşum alınlığın her iki köşesinde görülen yarım palmet palmetlerde de izlenir. Tepe ve yan palmetler arasında S çizen sarmallar bulunur. Tümünün işçiliği basık, yüzeysel ve geniştir, yapraklarda ve sarmallarda damarlar gibi ayrıntılara yer verilmemiştir. Yaprakların genel işlenişi ve yüzeyselliği bu kapı taşının 3. yy. ilk yarısında yapılmış olduğu izlenimini uyandırmaktadır.¹¹

KARTAL

Kapı taşları işlevleri ile bağlantılı olarak çeşitli bezemeler içerirler. Kapı kanatları yanında en yoğun bezeme alanı taşların üst bölümlerinde yer alan kemerli ya da kemersiz alınlık bölümleridir. Bu bölümde taşın adandığı kişinin yaşamındaki uğraşı, niteliği ve cinsiyetini belirten ayna ve unguentarium¹², orak¹³, demirci aletleri¹⁴, yün sepeti¹⁵ vs. gibi araç-gereçler yanında, rozet¹⁶ gibi bezeme örgeleri görülebilir. Bunlar yanında dinsel içerikli phialeler¹⁷, kartallar, mitolojik yaratıklar¹⁸ ya da adanan kişi ve kişilerin büstleri¹⁹ de bu bölümde resmedilmiş olabilir.

Kartal alınlık içinde sıkça karşılaştığımız bir hayvandır²⁰. Kartal yanında yine gücün temsilcisi, mezar mimarisinin vazgeçilmez ögesi olan aslan motifi²¹ de sıkça karşımıza çıkar.

KAPI MOTİFİ

Çevresindeki ince profil kuşağı ile oldukça yalın bir çerçeveye sahip kapı betimi geleneksel yapıyı yansıtır. Çerçeve genelde Dor tipinde görülen yalın yapıyı

¹¹ Waelkens Nr. 251. 278

¹² Örn. bkz. Waelkens Nr. 359.

¹³ Örn. bkz. Waelkens Nr. 341.

¹⁴ Örn. bkz. Waelkens Nr. 387.

¹⁵ Örn. bkz. Waelkens Nr. 56. 59. 196.

¹⁶ Örn. bkz. Waelkens Nr. 37. 195.

¹⁷ Örn. bkz. Waelkens Nr. 38.

¹⁸ Örn. bkz. Waelkens Nr. 49.

¹⁹ Örn. bkz. Waelkens Nr. 83. 199.

²⁰ Örn. bkz. Waelkens Nr. 46. 50. 54. 55. 57. 68. 73. 102.

gösterir. Gerek çerçeve gerekse kapı kanatlarının verilişi günümüze kadar kullanımı süren ahşap kapıları yansıtır. Antik dönemin geleneksel yapısı ile yukarı doğru daralma, üstte küçük, altta daha büyük paneller vardır. Girinti yapan panellerin etrafını iki sıra halinde profil kuşağı çevirir. Kapı kanatlarının tam ortasında ahşap işçiliği gösteren ve kanatlardan birine bağlı profilli silme yer alır²². Waelkens ve Jes tarafından yayınlanan tüm kapılardaki genel düzenleme burada da göze çarpar.

KAPI BEZEKLERİ

Geleneksel yapıyı yansıtan kapı kanatlarında görülen paneller, bu tür kapı taşlarının tümünde karşımıza çıktığı gibi farklı nesnelere donatılmışlardır. Bunlardan üst panellerde yer alan kapı çekme halkası ve kilit düzeneğine yönelik ve ahşap kapılarda metalden yapılan yuvarlak nesne tamamen teknik ayrıntılardır. Bunların metal orjinallerine bazı mezar odası kapılarında rastlanılmaktadır²³. Metal kapı çekme halkası, kapı taşlarında henüz Arkaik Dönem'de görülebilir ve hemen hemen tüm kapı taşlarında teknik ve pratik bir ayrıntı olarak işlenir²⁴.

Kilit düzeneği tüm kapılarda aynı formu içerir. Yuvarlak metal bölümün ortasında anahtarın girmesine yönelik " Γ " formunda bir açıklık bulunur. Kapı taşlarının değişik örneklerinde benzerine rastlanır²⁵.

Alt panellerde solda bitkisel bir rozet, sağda ise saban göze çarpar. Rozet antik dönemin bezeme sanatında her alanda sevilerek kullanılır. Kapı taşlarının da sevilen bir motifi olup, kapı panelleri yanında²⁶ alınlıklarda da görülür²⁷.

Saban motifi diğer teknik, pratik ve bezeme amaçlı motiflerden farklı bir içeriğe sahiptir. Kapı taşlarında sıkça karşımıza çıkar. Bir panelin içinde yer alması

²¹ Örn. bkz. Waelkens Nr. 52, 53, 100.

²² Örn. Jes 239 Res. 5

²³

²⁴ Waelkens Nr. 9 (arkaik). 33 (roma).

²⁵ Örn. Waelkens Nr. 27 vdd.

²⁶ Örn. Waelkens Nr. 30-32.

²⁷ Örn. Waelkens Nr. 37.

Saban motifi diğer teknik, pratik ve bezeme amaçlı motiflerden farklı bir içeriğe sahiptir. Kapı taşlarında sıkça karşımıza çıkar. Bir panelin içinde yer alması nadir rastlanan bir olgudur²⁸ ve genellikle kapı betimlemesi dışında, özellikle kapının alt bölümünde yalın saban olarak ya da öküzlere bağlı olarak resmedilir²⁹. Kapıda betimlenmesindeki amaç tamamen ölen kişinin sıfatı ile ilişkili olup, burada kastedilen mezar sahibinin tarımla uğraşmış olmasıdır.

YAZIT³⁰

“ΔΗΜΟΘΑΚΑΙΞΕΥΝΑCΑΠΠΛΙΔΙ Α”

APPAS isminde ikinci alphanın ortasındaki çizgi unutulmuş olup, yazıtta Α olarak okunmaktadır.

“NARIKAITATACGAMROCETCIMHCAMN”

ETCIMHCA sözcüğünde, 3.harf ‘C’değil.’E’ olmalıdır. ETEIMHCA olarak yazıldığında da, 3.harf olan ‘E’ fazla bir harf olarak ortaya çıkar. Kelime,‘ETIMHCA’ olmalıdır. ETCIMHCA olarak yazılmasının nedeni, Frigya’nın yöresel dilde ‘I’ harfini,‘EI’ olarak kullanması olabileceği gibi,ustanın dikkatsizliği de olabilir diye düşünülmektedir. Bir diğer sözcük, ΛAMROC aşlında “ΛAMBROC” tur. Bu sözcük de, Frigya Bölgesi’nde bu şekilde söylenmekte,ya da yine ustanın dikkatsizliği veya okuma yazma bilmeyişi olarak düşünülmektedir.

“HHMHGXARINKAINANACΘYΓATH”

2.satırın devamı olarak karşımıza çıkan,3.satırın başında HHMHC,2.satır son iki harfi ‘MN’ ile tamamlandığında,kelimenin ‘MNHMHC’ olduğu görülür. Bu kelime, 3.harf olan ‘H’ fazladan kullanılan bir harftir. Kelime ‘MNHMHC’ dir.

OYLATH sözcüğünün sonuna ‘rho’ harfinin getirilmesi unutulmuştur. Kelime ‘OYLATHR’ olmalıdır.

²⁷ Örn. Waelkens Nr. 37.

²⁸ Waelkens Nr. 357. 370. 477.

²⁹ Buna ilişkin örnekler oldukça fazladır. Örn. Waelkens Nr. 239 vdd.

³⁰ Yazıt konusundaki yardımlarımdan dolayı E. Akyürek Şahin’e teşekkür ederim.

Bu hatalar,yukarıda da belirtildiği gibi,ustanın dikkatsizliği veya okuma yazma bilmeyişi olabileceği gibi,birçok kelimedede görüldüğu gibi Frigya Bölgesi'nin yöresel kullanımı da olabilmektedir.

IV.SONUÇ

Literatürde kapı taşı olarak adlandırılan, kapı tipli mezar stelleri, Frigya Bölgesi'nde oldukça fazla sayıda ele geçmiştir.

Kapı taşları genel olarak İ.Ö. 6.yy.'dan itibaren kullanım görürler. Arkaik örnekleri, Lidya Bölgesi'nde ele geçmiş ve anıtsal ya da küçük boyutlu mezar odalarının kapatılmasında kullanılmışlardır. Helenistik örnekleri, özellikle Batı Anadolu'da görülürler, ve Lidya Bölgesi'nde ele geçen Arkaik örnekler ile aynı kullanımdadırlar. Klasik ve Helenistik örnekleri az sayıda olmakla beraber, Roma Dönemi'nde yoğun olarak karşımıza çıkarlar.

Kapı taşları bağımsız ya da bir tümölüs kenarında ya da diğer mezar yapılarında kullanılırlar. Waelkens, kapı taşlarını, kullandıkları alanlar ya da gösterdikleri formlarından dolayı 12 farklı tipe ayırmıştır.

Kapı taşları, yaygın olarak üçgen alınlığa sahiptirler. Üçgen alınlık içinde kemerli tympanona sahip olan kapı taşları yoğundur. Bununla beraber alınlık kısmı kemersiz de olabilir. Kapı taşlarının, alınlık kısımlarında, adandığı kişinin yaşamına dair, ayna ve unguentarium, orak, yün sepeti gibi araç-gereçlerin yanısıra; dinsel içerikli phialeler, kartallar ya da mitolojik yaratıklarla birlikte, mezar sahiplerinin büstleri de yer alabilmektedir.

Kapı taşlarının, kapı kanatları, dört ya da altı panele ayrılmıştır. Bu panellerde bezek olarak, günlük yaşamda kullanılan eşya motifleri, rozet, anahtar deliği ve kapı çekme halkası kullanılmıştır.

Lotus-palmet, sarmaşık gibi bitkisel bezemeler kapı taşlarında yaygın olarak kullanılırlar.

Bu bezemeler, alınlığın üst tarafında olabildikleri gibi, kapı kanatlarının çevresinde de olabilmektedirler.

Tez konusu olan eser, genel yapısı, bezemeleri ve stili ile Roma Dönemi'ni yansıtır. Palmetlerin oldukça yüzeysel bir işçiliğe sahip oluşu ve yaprakların genel işlenişi ile birlikte, aynı bölgeden, benzer örneklerinin tarihiyle de eş olarak, 3.yy.'ın ilk yarısında yapılmış olmalıdır.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Jes K. Jes, "Gebaute" Türgrabsteine in Aizanoi. IstMitt 47, 1997, 231 vdd.
- Waelkens M. Waelkens, Die kleinasiatischen Türsteine (1986).

Resim 1

Resim 2